

Brabcová, Radoslava

Podmínky rozvoje albánského spisovného jazyka a jeho základní charakteristika

In: *Studia Balkanica Bohemoslovaca* : (příspěvky přednesené na I. celostátním balkanistickém symposiu v Brně 11.-12. prosince 1969). Pražák, Richard (editor); Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 311-318

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120701>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PODMÍNKY ROZVOJE ALBÁNSKÉHO SPISOVNÉHO JAZYKA A JEHO ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA

Radoslava B r a b c o v á , Praha

Albánský jazyk patří k indoevropské jazykové větvi, ale není spojen s žádným ze současných jazyků, nýbrž zaujímá - podobně jako řecký a arménský jazyk - izolované postavení. Současný albánský jazyk se pokládá za pokračování jednoho z jazyků národů obývajících v minulosti severní část Balkánského poloostrova - Ilyrů nebo Thráků. Ilyrská hypotéza je podložena větším množstvím historických a jazykových argumentů, ale i thrácký původ má stále ještě dost zastánců. Často se proto hovoří o původu ilyrsko-thráckém.

Albánský jazyk je znám zhruba od 15. století, blíže však až od 17. století; od prvních psaných památek je velkým problémem písmo a pravopis uživatelů albánského jazyka. Až do vytvoření jednotného systému (před 60 lety) užívali autoři nejrůznějších typů (bylo počítáno 17 různých abeced). Proto právě vytvoření jednotného písma s pevnými pravopisnými zásadami představuje tak významný moment v historii albánského jazyka a znamená splnění hlavní podmínky rozvoje novodobého albánského spisovného jazyka a albánské kultury vůbec.

Nejstarší psaný dokument albánského jazyka je Formule křtu z roku 1462 napsaná latinkou a objevená v Lauzerianské knihovně ve Florencii roku 1915. Obsahuje 12 albánských slov připojených k latinskému textu. Druhý dokument je rukopis slovníčku z roku 1497, napsaný Arnoldem von Harffem. Zaznamenává 26 slov a 8 albánských vět, psaných starým německým písmem. Rukopis byl vytištěn teprve roku 1860. V Ambrosiánské knihovně v Miláně byla nalezena albánská památka Perikopeje a Ungjillit (fragment z evangelia) z 15. století, napsaná řeckým písmem a vytištěná roku 1906. O tom, že pravděpodobně existovaly ještě další památky, svědčí např. ještě Misál (Meshari) z poloviny 16. století, který napsal albánský katolický kněz Gj. Buzuku a zveřejnil roku 1740 biskup ze Skopje Nikola Zezazi. Je to albánský překlad některých částí římsko-katolické liturgie, má 200 stran a je psán gegickým nářečím. V písmu se vyskytují čtyři zvláštní znaky podobné písmenům řecké a slovenské abecedy, jinak je text psán latinkou. Pozdější památky jsou psány latinským nebo řeckým písmem (opisovatelé ze severních krajů, vynikající znalci latinského a italského jazyka, se nikdy ani nepokoušeli užit

jiného písma než latinského, spisovatele z jihu dávají přednost písmu řeckému), ať je to překlad Křesťanské doktríny L. Matrāngy, Budino Speculum confesionis, Dictionarum latino-epiroticum Franka L. Bardhiho nebo Cuneus italice et epirotice kontextum Petre Bogdaniho aj. Roku 1770 vydává Teodor Kavalioti slovník řecko-rumunsko-vlašsko^{1/}-albánský a roku 1802 byl uveřejněn novořecko-bulharsko-vlašsko-albánský slovník učitele Daniela. Roku 1809 pak sestavil Marko Korčari na Korfu i zvláštní řecko-albánský slovník.

Od 17. století, kdy se objevuje mezi Albánci i laická literatura, objevují se také první díla napsaná arabským písmem, naprosto nijak nepřispůsobeným potřebě albánského jazyka. Později Vuk Karadžič, zasmenávající albánské lidové písně a vůbec lidovou slovesnost, používá cyrilice. Stejně tak i Kopitar. Teprve od 19. století se datují pokusy o vytvoření vlastního albánského písma. Jedním z prvních je dílo známého obrozence a vlastence Nauma Večilchardšihho, který vytvořil v letech 1804-05 zvláštní písmo pro albánštinu na základě řeckého písma. Daut Boriči ze Skadaru uveřejnil roku 1861 svoje albánské písmo podle arabského systému a objevuje se i písmo založené na cyrilici. J.G.von Hahn zjistil kolem roku 1850, že v zemi existuje dvojitý domácí písmo. Jedno (obsahující 52 písmena) bylo známo asi 50 osobám v Elbasanu a snad prý i někomu v blízkém Berat, druhé (31 písmen) sestavil Albánc Bythakukje.^{2/} V obou případech šlo asi o izolované pokusy, které se v zemi neujaly.

Literatura v té době zůstává ještě převážně náboženská, nové toaické a gagické překlady Písma (i části Starého zákona) vytvořil od roku 1868 Konstantin Kristoforiđhi z Elbasanu, žijící v Cařihradě (rovněž autor albánských učebnic).

Tímto vytvářením různých "originálních" písem nebo přejímáním písem jiných jazyků jako základu pro psaní albánským jazykem vznikla složitá situace: jazyk jednoho malého národa psal současně několika písmy bez pevného pravopisného systému. To byla velká překážka v rozvoji kultury národa, který musel spojovat svůj boj za osvobození od tureckého panství s bojem o zakládání škol v mateřském jazyce, vydávání knih apod. To ovšem předpokládalo unifikaci albánského jazyka a písma. Především proto byla roku 1879 v Cařihradu založena společnost pro sestavení albánského písma a vydávání knih v albánštině za významné pomoci bratrů Frashërů a dalších příslušníků hnutí za národní osvobození pod jménem Obrození. V této době se počet grafických systémů poněkud zmenšuje a vznikají vážné pokusy o unifikaci. Časopisy, které v té době

začínají vycházet, používají latinky (Fiamuri Alberit-Korouhev Albánie - v Itálii 1883, Drita /Světlo/, později Dituria /Vzdělanost/ - v Cañhradě 1884). Časopis Fiamuri Alberit vydával jeden z významných albánských básníků žijících v Itálii Jeronym de Rade (1814-1903), který kromě literatury věnoval značnou pozornost i albánskému jazyku. Je autorem např. těchto prací o albánštině: Albánská gramatika, O stáří albánského jazyka (obojí 1893), Charakteristické rysy albánského jazyka a jeho gramatika (1894). Používal písma velmi blízkého tomu, které sestavila společnost Bashkimi ve Skadaru v těchto letech a které bylo založeno na latince.

Společnost albánského jazyka v Istanbulu založila komisi, která pod vedením Samiho Frashëra (1850-1904) sestavila rovněž na základě latinky vlastní albánský pravopis, řídící se fonetickým principem: jedno písmeno pro jednu hlásku. S. Frashëri sestavil rovněž učebnice pro albánské školy (Slabikář - 1885, Gramatika albánského jazyka - 1886) a jeho dílo má velký vliv na rozvoj spisovného jazyka, stejně jako dílo jeho bratra Naima (1846-1900), básníka a překladatele.

Ke skutečnému řešení ortografických problémů došlo teprve v listopadu 1908 na sjezdu v Bitole po vydání Mladoturecké ústavy a po svržení absolutistického režimu sultána Abdula Āmida v Turecku. Za účasti více než 200 delegátů sjezd zvolil komis. významných kulturních pracovníků a jazykovědců, kteří sestavili dnešní albánské písmo. Jeho základem se stalo písmo společnosti Bashkimi ze Skadaru s tím, že pro některé hlásky byly převzaty znaky z písma De Radeho. Ani tím však cesta ještě neskončila. Z turecké strany bylo cítit stálý tlak k užívání arabského písma, a tak upevňování jednotného systému bylo velmi pozvolné, ale o to trvalejší. Vždyť jednotné písmo odpovídalo zájmům jazykového, literárního i obecně kulturního rozvoje albánského národa a jednotný ortografický systém znamenal první krok k vytvoření jednotného spisovného jazyka.

Dnešní spisovný albánský jazyk je charakterizován především tím, že vznikl a dále existuje ve dvou formách, z nichž každá má svou nářeční bázi. Je to na jedné straně jižní dialekt (toskický) a na druhé straně severní (gegický). A. V. Desnická konstatuje, že rozdíly mezi těmito dialekty nejsou takové, aby ztěžovaly vzájemné dorozumění, ale přesto se týkají řady jevů. Ani jedna ani druhá forma spisovného jazyka neodrézí dialekt jako takový, ale představuje "rezul'tat dovol'no dlitěl'nogo procesa obobščeniija, obrabotki, otvlečeniija ot specifičeskich priznakov otdeľnyh mestnyh govorov".^{3/}

Ani v současnosti nejsou odstraněny problémy s ortografií, i když

pravopisné normy poněkud zmiřňují fonetické rozdíly mezi ústními variantami forem spisovného jazyka. Normy přijaté pro toskickou podobu odpovídají současnému stavu hovorového jazyka převážně části městského i venkovského obyvatelstva jižní Albánie, ale výslovnost uživatelů gegické (severní) varianty se v řadě jevů odlišuje od normy kodifikované v ortografických pravidlech platných pro tuto variantu. Desnická v citované práci uvádí hlavní rozdíly těchto dvou variant:

1/ Staroalbánská změna n>r v intervokalicke pozici zasáhla pouze jižní oblast, čímž vznikl podstatný rozdíl u mnoha slov: t. vera -g. vena = víno.

2/ Toskickému ë (nízká samohláska) v přízvuchné slabice odpovídá v gegické variantě nazalizované a (které se už dnes v písmu neoznačuje): t. zë, zëri - g. za, zani = hlas.

3/ Toskickému diftongu ua odpovídá v g. ue: t. grua - g. grue = žena. V živé gegické výslovnosti ovšem diftong ue mizí a je nahrazen samohláskou u obvykle dlouhou (gru:). Tradiční ortografie, orientovaná na starogegickou výslovnost, zde částečně zakrývá rozdíl mezi dialekty, odhlížeje od skutečné výslovnosti.

4/ Ortografie úplně zakrývá existující rozdíl v oblasti konsonantismu u skupin mb, nd a v oblasti vokalizmu u redukce samohlásky ë v nepřízvuchných slabikách v gegické oblasti.^{4/}

V tvoření slov a slovní zásobě bylo už dosaženo značné jednoty a lexikální varianty, pokud existují, jsou dnes chápány jako rovnocenné varianty sloužící k obohacení celoalbánského slovního fondu. Slovní zásobě albánštiny byla už v minulosti věnována značná pozornost především proto, že se v ní střetávalo mnoho vlivů (románský, slovenský, turecký, řecký ap.). Miklošičův seznam^{5/} uvádí celkem 930 slov původu románského, a to jednak starého latinského, jednak novějšího italského, z nichž mnohá patří mezi velmi běžně užívaná: miku (přítel), ljumi (leka), pane (píseň) aj.

Svou morfologickou strukturou zachovává albánština jako celek - přes všechny změny ve flexi - syntetický flektivní charakter. I když má mnoho analytických řad slovesných forem, lze v každé formě najít tvary pomocného slovesa (různé pro jednotlivé osoby), nebo - pokud se jako pomocné částice nemění - částečně sám slovesný základ. Albánské sloveso má kategorii osoby, čísla, času, způsobu a rodu. Osoba a číslo se vyjadřují obvykle (ne vždy) zvláštními koncovkami, často ve spojení s flexí základu. Pro mnoho sloves je charakteristická homonymie forem pro 2. a 3. os. sg. ind. Určité tvary slovesné, především 1. a 2. os. nemusejí být nutně provázeny osobním zejména. Albánština nezná samos-

tatnou kategorií vidu, vidové rozdíly se projevují pouze jako průvodní znaky časového určení. Např. formy přítomného času a imperfekta vždy vyjadřují nedokonavý vid (trvací děj), aorist vyjadřuje okamžitý, ukončený děj v minulosti nebo ohraničený děj chápaný bez vztahu k časovému průběhu. Hojně slovesné předpony nikdy neslouží k perfektizaci, ale vždy jen k modifikaci významu: vesh = obláknou, cvesh = svléknou ap. Toto albánské sloveso je velmi charakteristický rozvětvený systém časových forem (od jednoho slovesa můžeme utvořit 42 časových forem), zato málo diferencovány jsou jmenné tvary. Existuje pouze jedno přičestí - minulého času tvořené různě ve dvou variantách albánštiny: t. hapur -g. hapun = odkrytý. Má trpný význam pro přechodná slovesa a aktivní pro nepřechodná, který je důležitý pro tvoření analytických forem. Význam našeho přechodníku se tvoří z přičestí a částice t. duke, g. tue. Albánština nemá zvláštní formu pro infinitiv. V toskickém dialektu se vyjadřuje pomocí podmínovacího způsobu (konjunktivu) dua të hap = chci otevřít nebo celým opísaným obratem : për të hapur = aby se otevřelo. V gegickém dialektu se užívá opísané konstrukce skládající se z předložky me a přičestí : hapë me = otevřít.

Substantiva mají kategorii rodu, čísla, pádu a určitosti a neurčitosti (která je vlastní v současné době např. jazykům románským a germánským, ze slovanských bulharskému a makedonskému). Formálně se tato kategorie vyjadřuje systémem členů, přičemž určitost se vyjadřuje pomocí postpozitivních členů, spojujících se se slovním základem v jeden celek. Tím se mění z původního samostatného pomocného slova ve formální afix (arov. analogický způsob vyjádření určitosti v rumunském, bulharském a makedonském jazyce a v jazycích skandinávských). Členy se rozlišují podle gramatického rodu odpovídajícího rodu substantiva. Členy určité vycházejí z ukazovacích zájmen. Obecná forma nemá člen, význam neurčité jednotky se vyjadřuje pomocí tzv. neurčitého členu, zvláště číselovky nji, një = jeden. Ženský rod : vajzë - dívka vůbec, një vajzë - nějaká dívka, vajza - ta určitá dívka. Vedle suffixálního členu, sloužícího k vyjádření gramatické kategorie určitosti, má albánština ještě jeden člen, rovněž zájmenného původu, ale užívá jako pomocné slovo. Hlavní funkcí tohoto členu je spojovat přívlastek s jeho řídicím členem: djali i urtë = chytrý chlapec biri i partizanit = syn partyzána ap. Kromě toho ještě albánština používá tzv. izolační člen, který obvykle staví před zpodstatnělá adjektiva a před slova označující příbuzenské vztahy, pokud nemají u sebe přívlastňovací zájmeno nebo jiný přívlastek. Izolační člen nemůže zaměnit suffixální člen.

Převážná část substantiv se rozděluje pouze do dvou rodů - mužského a ženského, slov středního rodu je velmi málo (med, máslo, olej) a také ta se postupně přiklánějí k mužským nebo ženským jménům. Podobně jako v jiných indoevropských jazycích se i v albánštině používá rodové diferenciaci při shodě přívlastku s řídicím členem (přívlastek se většinou shoduje v rodě pomocí členu stojícího před jménem), kategorie rodu se neúčastní při tvoření analytických forem. Příčestí časovaného slovesa, které je součástí těchto forem, se nemění ani v rodě ani v čísle, ale vystupuje-li toto příčestí v určité slovní spojení, nebo je-li substantivizováno, dostává spolu s izolovaným členem kategorii rodu.

Jedním z nejcharakterističtějších rysů jmenného sklonění je zdůrazněný protiklad základů sg. a pl. u převážné většiny substantiv. V neurčitých formách l. a 4.p. obou čísel vystupují tyto základy zbaveny jakýchkoli dodatečných příznaků. Ve zbývajících pádech neurčitého sklonění se k odpovídajícím základům připojují pádové koncovky. Typy tvoření plurálu, zvláště u maskulin, jsou velmi různé, což souvisí s celým historickým vývojem jazyka.

Adjektiva se rozdělují do dvou skupin, jednak užívané se členem a jednak bez členu. Základní kategorií pro jazyk je adjektivum užívané se členem. Struktura přívlastkového spojení obsahujícího takové adjektivum, je totožná se strukturou spojení, v němž ve funkci přívlastku vystupuje genitiv substantiva: zoti i urtë = chytrý hospodář, zoti i sftëpisë = hospodář domu. Je-li přívlastek ve své normální pozici, tj. za jménem, adjektivum se nesklonuje a zachovává si svou neurčitou formu. S určeným jménem se může shodovat jen v rodě a čísle, což ještě nenastává vždy. Zásadně se funkce shody splňuje členem. Jestliže se při inverzi adjektivum v přívlastkovém spjení dostane na l. místo, potom substantivum vystupuje v neurčité formě, nesklonuje se a adjektivum přijímá pádové koncovky.

Jako každá mladý spisový jazyk má i albánština před sebou ještě dokončení normalizace, upřesnění ortografických a gramatických pravidel, příp. propracování terminologie, i když už má díla, která se věnují jednotlivým otázkám, má i slovníky apod.^{6/} V současné době se noviny, překlady a školní učebnice vydávají výhradně v jižní variantě spisovného jazyka, a proto rozšiřování sféry užití této formy spisovného jazyka postupuje dost rychle. Albánská literatura má jistě dost autorů, kteří pomohou albánskému jazyku dosáhnout co nejvyšší úroveň.

P o z n á m k y

- 1/ Vlasi byl název pro jižní Rumuny, Thesalie byla nazývána Vlachií. V současné době se pořečtili. (OSN - Albánie).
- 2/ J.G.von Hahn, Albanische Studien, Vídeň 1853.
- 3/ A.V.Desnickaja, Albanskij jazyk i jeho dialekty. Leningrad, 1968, str. 31.
- 4/ A.V.Desnickaja, op.c. str.31
- 5/ F.Miklosic, Albanische Forschungen, Vídeň 1870-71
- 6/ Nakladatelství Rilinda v Prištině ohlašovalo ve svém edičním plánu na rok 1967/68 např.: I d r i z A j e t i, Pamje historike e ligjërimit shqip të Gjakovës në fillim të shekullit XIX (Historický přehled studentské mluvy z poč.19.stol.). V o j i s l - l a v D a n c e t o v i q, Sufiksi diminutiv i emrave të gju- hës shqipe (Diminutivní sufixy substantiv v albánštině), dále pak ruský, anglický a francouzský slovník.

THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE ALBANIAN LITERARY LANGUAGE
AND ITS BASIC CHARACTERISTIC

The Albanian language has been known since the 15th century and the system of writing of the users of the Albanian language was a great problem in the first literary documents already. Till the creation of the uniform system of writing (60 years ago) authors used the most various characters. That is why the creation of the uniform writing represent such an important moment in the history of the Albanian language and culture. First of all, it was the system of Latin and Greek characters, later on that of Arabian ones. The efforts for the creation of Albanian writing have been known since the 19th century only. In 1879, the society for establishing Albanian writing and publish books in Albanian was founded in Constantinople under an important assistance of brothers Frashërs and members of the movement "The Revival". On the basis of Latin Sami Frashër made up Albanian orthography based on phonetic principle. The real solution of uniform orthography was performed in November 1908 at the Congress at Bitolya. The basis of contemporary writing has become the writing of the group Bashkimi from Skënder and characters for some sounds were taken over from writing of De Rade.

The present literary language exists in two forms: Toskic and Gëgëan ones. At the present time, there are still problems with orthography. By its morphological structure Albanian, as a whole, preserves - in spite of all changes in flexion - synthetical flexive.